

УДК 162-2: 1

Гурбанська А.І.

*доктор філологічних наук, професор
Київський національний університет
культури і мистецтв.*

**ПОЕЗІЯ ОЛЕГА ОЛЬЖИЧА:
ОНТОЛОГІЧНА ТРІАДА «ДУХ–ВОЛЯ–ВІРА»**

Поезію О. Ольжича розглянуто у зв'язку з витоками й особливостями художнього втілення онтологічної тріади «дух–воля–віра», його історіософською концепцією.

Ключові слова: онтологічна триада «дух–воля–віра», історіософія, національне, героїчне минуле, система образів, художній світ.

Поэзия О. Ольжича рассмотрена в связи с истоками и особенностями художественного воплощения онтологической триады «дух–воля–вера», его историософской концепцией.

Ключевые слова: онтологическая триада «дух–воля–вера», историософия, национальное, героическое прошлое, система образов, художественный мир.

The article considered O. Olzhych's poetry in connection with the origins and characteristics of artistic embodiment ontological triad «spirit-will-faith», his historiosophical concept.

Key words: ontological triad «spirit-will-faith», historiosophy, national, heroic past, imagery, artistic world.

В історію вітчизняної культури, науки і політичної думки Олег Кандиба (Ольжич) увійшов як особистість героїчного складу, незламний борець за державність України. Світ його творчих зацікавлень, наукових і політичних проєктів, охоплюючи Україну в широкому діапазоні історичних подій від Х до 40-х рр. ХХ ст., з відстані часу все більше вияскравлюється вольовими імперативами, закликами до пориву, діяння, оптимістичною спрямованістю в майбутнє, високою культурою й досконалістю поетичного виразу, на що слушно звертають увагу Ю. Ковалів, Г. Клочек, М. Ільницький та інші літературознавці. Проте й досі не висвітленою залишається проблема зв'язку онтологічної сутності лірики О. Ольжича з художністю, поетологічними технологіями, «різьбленістю» його слова, на дослідження чого і спрямована мета цієї студії.

Гене́за художньої візії онтологічної триади «дух–воля–віра» в поезії О. Ольжича пов'язана з реальними обставинами особистого характеру та з інтенсивним розвитком у мистецтві онтологічної тенденції – зосередженою увагою до індивідуального буття особистості, національного героїчного минулого, трагічної історії нації та її духовного

єднання. З дитинства Олег Кандиба (псевдонім Ольжич походить від давньоруського князя Олега) викликав у своєї матері тривожні передчуття трагічної долі. В одному з листів до його батька О. Олеся (від 16.09.1921) Віра Антонівна з відчаєм написала: *«Ах, породивши дитину, роби з неї кого хочеш: англійця, поляка, зулуса, орангутанга, накінець – тільки не українця, бо, поступаючи інакше, приносиш велику жертву на вівтар патріотизму, на жертвеник вітчизни»* [Ольжич 1994 : 314].

У цьому зв'язку варто наголосити, що Олегові Кандибі судилася незвичайна доля. Він із 16 років жив у Берліні, навчався в Карловому університеті (Прага), подорожував і здійснював археологічні розкопки по всій Європі, досліджував археологічні колекції в музеях Львова, Кракова, Праги. Згодом блискуче захистив з археології докторат на тему «Неолітична мальована кераміка Галичини» і став перспективним спеціалістом із слов'янської археології. Він займав посаду асистента на кафедрі археології Українського Вільного Університету (Німеччина), читав лекції в Гарвардському університеті (США), куди був запрошений на посаду доцента, брав участь у міжнародних археологічних симпозіумах і конференціях. Напередодні Другої світової війни заснував Український Науковий Інститут в Америці, підготував до друку перший «Збірник» наукових праць цього Інституту. Проте найбільше «божественне задоволення» О. Ольжичу приносила інша муза – література, яка, пануючи над серцем, викристалізувала його історіософські погляди й націоналістичний світогляд. Під впливом професії археолога, у процесі професійних занять, сформувалася одна з визначальних рис художнього мислення митця – здатність до інтенсивного образного відтворення прадавніх часів.

Здобувши ґрунтовну класичну освіту з культом Еллади та Давнього Риму, О. Ольжич був ученим-археологом високого професійного рівня, інтелектуалом високої проби, зорієнтованим на неокласичну систему літературно-художнього мислення. Щедро обдарований природою мистецьким даром та інтелектуальною потужністю, О. Ольжич, як слушно

підмітив Г. Клочек, «був здатний акумулювати найбільш перспективні художні тенденції своєї доби, його художнє мислення є ідеально згармонізованим у всіх визначальних моментах»; авангардизм О. Ольжича в тому, що *«він йшов на крок попереду інших у мистецькій обробці слова, користуючись при цьому найбільш ефективними поетикальними технологіями»*, що *«було одухотворене шляхетною і глибоко гуманістичною національною ідеєю»* [Клочек 2007 : 295]. Зорієнтований на неокласичну систему літературно-художнього мислення, О. Ольжич сповідував високу культуру слова, класичну ясність і точність, прозорість думки, культурологічну наснаженість образів.

На світогляд О. Ольжича, його історіософський доробок і художнє втілення в поетичній творчості онтологічної тріади «дух–воля–віра» великий вплив мав ідеолог українського націоналізму Д. Донцов: ідеологія Д. Донцова відкривала перед О. Ольжичем, як і перед поетами «Празької школи», перспективу самоствердження завдяки формуванню твердої вдачі, сильного діяльного характеру і високої моральної дисципліни. Поет творив у переконанні: *«Тільки національна культура, оперта на духовній природі та історичній традиції, забезпечує органічний вияв творчих сил одиниці й нації»* [Ольжич 1994: 205]. Ставлячи акценти на «імперативі волі» сильної особистості з індивідуально й національно виразним характером, з цільною й цілеспрямованою вдачею, О. Ольжич реалізував свою авторську позицію з прицілом на ідеал «волюнтаристської людини» Д. Донцова, що перегукується з естетичним мисленням Дж. Лондона, А. де Сент-Екзюпері, І. Багряного, У. Самчука. При цьому творчий підхід митця збігається із твердженням філософів-екзистенціалістів: *«для повного осягнення справжнього сенсу свого існування людина повинна пройти такі етапи: етап відчуття своєї вкинутості у цей світ і своєї покинутості в ньому, етап «межової ситуації» – усвідомлення конфлікту зі світом та свого невдоволення, що й приводить до самоаналізу, пізнання та вибору власних життєвих вартостей, і етап вільного та свідомого вибору дотримуватися цих вартостей у своєму житті»* [Онишкевич 1996 : 243].

Екзистенційний дискурс творчості О. Ольжича, як і митців «Празької школи», пояснюється переживаннями з приводу втрати Україною можливості бути незалежною, європейським народом з ознаками повноцінної особистісної характеристики її громадян та душевним болем з приводу розлуки з батьківщиною.

Онтологічна тріада «дух–воля–віра», домінуючи в художньому світі поетичної творчості О. Ольжича, тісно пов'язана з темою України (національною ідеєю), яка, на відміну від його літературознавчих та культурологічних праць («Сучасна українська поезія», «Голод і сучасна українська література», «Українська культура» та ін.), виражена менш прямолінійно, переважно простежуючись у підтекстовій площині віршів.

Збірки поезій О. Ольжича «Рінь» (1935), «Вежі» (1940), «Підзамчя» (1946), а також вірші, що «поза збірками», презентують свого автора як літератора, науковця, філософа, політика, схильного до власного трактування історичних подій і постатей, що відбувалось у світлі категорій «героїчний світогляд» і «героїчна духовність»; вони засвідчують, що, тяжіючи до органічного синтезу традиції та модернізму, О. Ольжич чільне місце відводив сильній, незалежній, творчій особистості, здатній самотужки торувати свій життєвий шлях. Його твори, з одного боку, публіцистичні, наснажені пафосом боротьби, а з іншого – віддзеркалюють фахові знання археолога, історика, філософа, виражають концепцію єдності минулого, сучасного й майбутнього. Художній світ, система образів, поетичних форм і принципів лірики О. Ольжича пов'язані з його світоглядом, історіософською концепцією світу, з метафізикою героїчного як життєвої настанови й естетичної категорії. Образи-символи національного, інтелектуального, психологічного характеру виражають ключові лексеми: воля, меч, лезо, кремій, камінь, бронза, залізо, сталь та ін. Намагаючись оживити історію і звертаючись до окремих матеріальних предметів (камінь, уламки кераміки, рінь – галька, дрібне каміння та ін.), митець поєднує «камінність» людського характеру з енергією дію, що визначає його поетичну модель.

У поезії О. Ольжича завдяки можливостям історіософії та художньому аналізу вчинків вольових і войовничих предків на основі онтологічної тріади «дух–воля–віра» сконструювано нову модель життя та образ героя-пасіонарія. За сприяння формуванню абсолютно нової особистості лірику О. Ольжича особливо цінував Є. Маланюк, вважаючи її надбанням *«цілком нової доби в історії нашої Батьківщини (а може, і в історії світу)»* [Ольжич 1994 : I, 337]. Художній світ О. Ольжича, як відображення його історіософської концепції, вражав Є. Маланюка своєю артистичною логікою і переконливістю, що дало підстави для такої характеристики: «Від першого до останнього вірша свого Ольжич-поет є передовсім творча Воля (характер), є Муж, що з'явився на світ не «спостерігати» й «оспівувати», не «переживати» й «відтворювати» його, але свідомо його творити, спітворити той світ» [Маланюк 1962 : I, 337].

Під впливом «героїчного світогляду» О. Ольжич культивував «героїчну духовність», що в його трактуванні «значить натугу змагання одиниці й цілого народу до суспільно-морального ідеалу. Це духовність героя, в якій почуття й змагання одиниці й загалу лучаться у вищу єдність, відмінну від свідомости індивідуалізму й колективізму». Саме така *«філософія не протиставлення й не підпорядкування одиниці масі, а філософія нестримного росту особистості в ім'я спільноти»* [Ольжич 1994 : 231] і визначає ідейно-художню сутність лірики О. Ольжича та інших «пражан» (Є. Маланюк, Ю. Дараган, Л. Мосендз, Ю. Липа, О. Теліга). Як археолог та історик Ольжич-поет «прагне просвітити товщу століть і тисячостоліть, шукаючи духовних витоків усього людства і власного роду-племені» [Ольжич 1994 : 127]. Його багатогранна діяльність відбувалася в переконанні: *«Тільки національна культура, оперта на духовній природі та історичній традиції, забезпечує органічний вияв творчих сил одиниці й нації»* [Ольжич 1994 : 205].

На думку О. Ольжича, *«провідна ідея української духовности – це «слава» впродовж цілої історичної перспективи»* [Ольжич 1994 : 205]. Ця ідея найбільш виразно втілена в образі Данила Галицького («Данило»):

«Князь наказав збирати рать» – і як наслідок: «Не чеське срібло – сяйвом попереду / Огненна слава йде Войовнику» [Ольжич 1994 : 105]. За Ю. Ковалівом, «переведення традиційної «філософії серця» у нову якість – філософію чину» – відповідало характерові пасіонарія, здатного, не чекаючи ні на сприятливий час, ні на сумнівну сторонню допомогу, відповісти, глибоко засвоївши гіркотні уроки національної минувшини, на суворий виклик дійсності» [Ковалів 2004 : 12].

Саме тому поезію О. Ольжича Ю. Бойко назвав «бойовою», що «оперує рвучкими гаслами. Але вона й інтелектуалістична, насичена символами й натяками, багата на історичні ремінісценції, іноді вона сплітає в одно звучання й колір; вона вимагає від читача деякого рівня естетичної культури і вдумливості» [Бойко 1992 : 288].

У вірші «Галли» крізь призму історіософічності автор проглядає в минуле, сучасне і майбутнє. Орієнтиром для О. Ольжича є галли – войовничий давній народ, який жив переважно на території сучасної Франції, його кипуча енергія, відвага, потяг до незвіданих просторів і їхня доба – доба формування молодих народів:

*О, невмолимі скам'янілі дні!
Міцна рука над людьми і богами!
... Ще не одні
Нам скоряться. Над все є вірна криця.
Та нам також судилося розбитися
Колись і десь об гори кам'яні* [Ольжич 1994 : 66].

Розкриваючи за допомогою метафоричних епітетів («невмолимі скам'янілі дні») складність епохи галлів, автор уславлює їхнє прагнення самоствердитися міццю «вірної криці».

«Вік героїв величний надходить» [Ольжич 1994 : 114], – стверджує О. Ольжич у вірші «Все бурхливіші крила негоди» (1930), звертаючись до образів меча, заліза й міді як утілення рішучості й непохитності героїв-пасіонаріїв у боротьбі за омріяні ідеали.

Створюючи образ нового покоління українських патріотів, до поезії «Воно зросло з шукання і розпуки» О. Ольжич узяв епіграф із твору

П. Филиповича («*А гострозоре, мужнє покоління / Уже росте на молодій землі*»). Митець інтерпретує його як фізично й морально досконале, «*безжурно-мужнє, повне буйних сил, / Закохане в свої тугії луки / І в бронзу власних мускулястих тіл*» [Ольжич 1994 : 73] й у такий спосіб орієнтує читачів на «оптимізм, бадьорість, впевненість» (Л. Череватенко). Це вірш-маніфест, у якому лаконічними й чіткими висловами О. Ольжич декларує утвердження нової людини й нової психології української молоді – енергійних, упевнених у собі борців.

Поема О. Ольжича «Грудень 1932» (1933) із збірки «Вежі» (1940), що має жанрові ознаки реквієма, присвячена жертвам антиукраїнської політики польської влади та радянського режиму. Зміст твору – «слова, що прості і суворі» – це переважно декларативні вислови і гасла, звернені до патріотів (товаришів-братів): «*Товаришу любий мій, брате, / Опоро моя одна!»*; «*ваши шлях, як струна, прямий*»; «*кремінно-тверда воля / Того, що є зв'язковий*» та ін.

*Товаришу любий мій, брате,
Дивися у вічі рабам,—
Як будете так воювати,*

Вкраїни не бачити вам! [Ольжич 1994 : 84], – наказує й застерігає митець.

Через контраст – до суті предмета і явища – це улюблений творчий принцип О. Ольжича. Слабкості духу поет протиставляє «неугнутість» волі і віру, яку уособлює граніт:

*Для тих, що, нікчемні і кволі,
Заквилять про зламаний цвіт, –
Неугнутість нашої волі
І нашої віри граніт!* [Ольжич 1994 : 84].

О. Ольжич, як і інші колеги-«пражани» (Є. Маланюк, Ю. Липа, О. Теліга та ін.), пропонував принципово новий «національний міф», у якому «*колишньому уявленню про ідилічний світ країни протиставляли своє бажання зробити з українців войовничу націю*» [Кривчикова 2002 : 5].

Художньою ілюстрацією цих ідей є і вірш О. Ольжича «Нащо слова? Ми діло несемо», у якому виражається впевненість:

Бо ж нам дано знайти життя само

В красі неповторимій і суворій [Ольжич 1994 : 74].

На запитання: «Що вибереш: чи образ бездоганний, / А чи праобраз для усіх один?» звучить переконлива відповідь:

Міцніша – віра і дзвінкіший – чин

За словоблудіє і за тимпани! [Ольжич 1994 : 75].

О. Ольжич пропагує поняття: «Одвага. Непохитність. Чистота» і поєднує їх з вольовими імперативами: «*Милуйтеся! Беріть! І будьте, будьте!..*» [Ольжич 1994 : 75].

Висвітлюючи реальну дійсність українського підпілля, твір «Незаномому Воякові» (1935) найповніше виражає культ «неугнутої» героїчної особистості, принципи національного аристократа духу, сильний тип людини – українця. У центрі уваги автора й неоромантичного образа ліричного героя екзистенційний вибір безстрашного юнака – боротьба за щастя народу без будь-якого розрахунку, його самовідданість у боротьбі, здатність до межового напруження у змаганні за свободу народу і нації. Тогочасна політична ситуація була такою, що українська державність могла бути виборонена тільки шляхом збройної боротьби: завдяки самоаналізу стало зрозумілим, що державність можна відвоювати тільки за умови зміцнення національного духу. О. Ольжичу імпонувала думка Д. Донцова про необхідність зміцнення національної волі (національного характеру) і віри в позитивний результат майбутньої визвольної боротьби – побудову незалежної української держави. Поет абсолютизує волю людини і міць її духу, наголошує на їхньому значенні як рушійної сили людських діянь:

Захочеш – і будеш. В людині, затям,

Лежить невідгадана сила [Ольжич 1994 : 88].

Водночас О. Ольжич наголошував і на небезпечності обраного шляху, у тривожному передчутті він прорікав і долю борців, і свою власну:

Зрослась небезпека з відважним життям,

Як з тілом смертельного крила [Ольжич 1994 : 89].

І все ж, гартуючи ідеями націоналізму духовну силу і моральну волю, О. Ольжич прагнув до найвищої самореалізації в духовному вимірі, закликав до цього інших, «заряджав» духовною енергією й орієнтував на «присутність великої і чинної віри»:

*О, вірте, всі мури земного впадуть,
Як серце обернеш у сурму!
Найвищі-бо вежі духовности ждуть
Твого шаленого штурму [Ольжич 1994 : 94].*

Чіткість і карбованість віршових рядків, їх наближення до афористичності, для якої прикметна максимальна сконденсованість думки й почуття, репрезентує «монументальний класицизм» (В. Державин) лірики О. Ольжича. Як слушно наголосив Ю. Ковалів, О. Ольжич «тяжів до органічного синтезу традиції та модернізму (хоч і не визнавав авангардизму), прагнув поєднати інтелектуалізоване діонісійство представників «Празької школи» [...] з вітаїстичним аполлонійством «неокласиків», до яких себе не зараховував. А втім, чільне місце в мистецтві (та й у житті) відводив сильній, незалежній, творчій особистості, здатній самотужки торувати свій шлях, котрий би не нагадував будь-чий» [3, 8]. Таким він був сам у реальному житті і в творчості. О. Ольжича вірив, що в недалекому майбутньому на Україну «зіпреться історія нового європейського духа». У вірші «Присвята» (1931) в ім'я України він просив у долі:

*Пошли мені, молюся, дар один:
В ім'я її прийняти мужньо муки
І в грізні дні залізної розплати
В шинелі сірій вмерти від гранати [Ольжич 1994 : 118].*

Після арешту у Львові (25 травня 1944 р.), перевезення до Берліна, багатоденних допитів і катувань у концентраційному таборі Заксенгаузен 10 червня 1944 р. О. Ольжич помер. Феномен його як людини, поета і вченого – у нерозривному зв'язку життя і діяльності із трагічною смертю,

як і феномен усєї «Празької школи». Має рацію І. Руснак: «доля О. Ольжича, О. Теліги, Ю. Липи – цих «лицарів абсурду» (О. Теліга) – засвідчила, що сповідувані ними ідеали не розходилися з конкретними справами. Своєю творчістю «трагічні оптимісти» притлумлювали загрозливих розмірів процеси явного і прихованого духовного руїнництва, викорінювали з характерів співвітчизників рабськість, покірність, м'якотілість – все, що нівелювало такі моральні цінності, як шляхетність, мужність, індивідуалізм» [Руснак 2009 : 30]. Художньо конструюючи нову модель життя на основі онтологічної тріади «дух–воля–віра» й використовуючи систему поетичних форм та принципів, що виражали його світогляд, О. Ольжич зробив свій вибір: він боровся за українську душу, за посилення енергії народу в його пориванні до свободи й незалежності, прагнув поєднати своїх співвітчизників консолідуючою ідеєю державності України.

БІБЛІОГРАФІЯ

Бойко 1992 – Бойко Ю. Вибрані праці / Юрій Бойко. – К. : Медекол, 1992. – 380 с.

Клочек 2007 – Клочек Г. Д. Про деякі особливості художнього мислення Олега Ольжича // Енергія художнього слова: зб. статей. – Кіровоград: РВЦ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. – С. 285–295.

Ковалів 2004 – Ковалів Ю. «Празька школа»: від «філософії серця» до «філософії чину» / Юрій Ковалів. – К. : В-во «Бібліотека українця», 2004. –120 с.

Кривчикова 2002 – Кривчикова О. В. «Національний міф» та його трансформація в українській еміграційній поезії (на прикладі «Празької школи»): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук / О. В. Кривчикова . – К., 2002. – 19 с.

Маланюк 1962 – Маланюк Є. Книга спостережень: Проза / Євген Маланюк. – Торонто : Гомін України, 1962. Т. I –528 с.; Т. II. – 480 с.

Ольжич 1994 – Ольжич О. Незнаному Воякові: Заповідане живим / О. Ольжич. – К. : Фондація імені О. Ольжича, 1994, – 432 с.

Онишкевич 1996 – Онишкевич Л. Екзистенціалістська модель у теорії літератури / Лариса Онишкевич // Слово. Знак. Дискурс. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. – Львів : Літопис, 1996. – С. 243–244.

Руснак 2009 – Руснак І. Є. Художня історіософія Уласа Самчука: монографія / І. Є. Руснак. – Вінниця : ДП «Державна картографічна фабрика», 2009. – 368 с.